

EL MONACAT FEMENÍ A LA CATALUNYA MEDIEVAL: SANTA MARIA DE VALLDAURA (1241-1399)¹

MONTSERRAT OBIOLS BOU

RESUM

Aquest article és un resum de la tesi doctoral *El monacat femení a la Catalunya medieval: Santa Maria de Valldaura (1241-1399)*, on s'intenta fer una aproximació a la història d'un monestir cistercenc femení, Santa Maria de Valldaura, situat a la Catalunya prepirinenca, comarca del Berguedà, terme d'Olvan, des dels seus inicis, l'any 1241, fins a finals del segle XIV, quan és traslladat a la ciutat de Manresa. La tesi té dues parts ben diferenciades: la primera tracta de la història del monestir i l'entorn social i espiritual que visqué, i l'altra intenta la reconstrucció de la Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, que és la base per al seu estudi.

PARAULES CLAU

Monestir de Santa Maria de Valldaura, monacat femení, orde del Cister, moviments espirituals de dones, edat mitjana.

ABSTRACT

The thesis *Feminine monastic life in medieval Catalonia: Santa Maria de Valldaura (1241-1399)* has two well differentiated parts. One is a monographic study of the monastery, preceded by the description of the spiritual context of the time, and a second part is made up of the reconstruction of the Diplomatic Collection of the Santa Maria de Valldaura monastery. The objectives of this work are basically: to look at, observe the spiritual and religious context of western european society, especially that of women from the eleventh to the fourteenth centuries. A second objective is the monographic analysis of the female Cistercian monastery of Santa Maria de Valldaura, from its founding in 1241 until 1399, when it was moved to the town of Manresa. A third objective has been to introduce and analyse the closed orders in the medieval women's monasteries and to see the degree of freedom, especially the feminine Cistercian order and concretely Santa Maria de Valldaura.

1. Tesi doctoral dirigida per la doctora Milagros Rivera Garreta, llegida a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el dia 15 de setembre de 2005. El tribunal que la va jutjar estava format pels doctors Manuel Riu i Riu (Universitat de Barcelona), Blanca Garí de Aguilera (Universitat de Barcelona), Cristina Segura Graiño (Universitat Complutense de Madrid), Elisa Varela Rodríguez (Universitat de Girona) i Maria del Carmen García Herrero (Universitat de Saragossa), i li va concedir la qualificació d'excel·lent *cum laude*.

KEY WORDS

Santa Maria de Valldaura monastery, feminine monastic, Cistercian order, spiritual movements of the women, middle ages.

De l'espai i els edificis que constituïen el monestir de Santa Maria de Valldaura, se'n pot veure encara avui alguna part. Consta d'una petita i senzilla església romànica i una masia reformada al costat, la de Valldaura. Estan situades al mig d'una petita vall boscosa, aïllada, a mig camí entre el poble d'Olvan i el de la Quar. S'hi arriba per un camí tortuós d'uns set quilòmetres des d'Olvan. L'ermita església, ben conservada, té un petit espai davant; la masia és al costat i, a prop, hi ha una font; tot molt semblant, en situació i elements, a l'ermita de Santa Margarida al bosc de Collserola, lloc inicial del monestir cistercenc femení de Santa Maria de Valldonzella de Barcelona. L'ermita església de Santa Maria de Valldaura té una imatge gòtica de la Mare de Déu de Valldaura del segle XIII, des de la fundació del monestir. La masia de Valldaura està cedida des de fa uns anys com a casa de colònies per a nenes i nens de la parròquia de Valldaura de Manresa, parròquia que correspon al lloc on l'any 1399 es traslladà el monestir, i que ha retrobat ara, després d'una sèrie de circumstàncies, un lligam entre la seva història i la del monestir.

El 4 de juliol de 1994, una part important del Berguedà s'incendià. Les nenes i els nens de la parròquia de Santa Maria de Valldaura de Manresa estaven passant uns dies de vacances a Valldaura i, potser això va ajudar que no es cremés. Quan finalment vaig poder visitar-la, a primers de setembre, el camí des d'Olvan vers Valldaura, per entremig de boscos i masies, era completament cremat; uns quatre quilòmetres els vaig fer amb cotxe per un camí ample de terra, però cremat; els cinc quilòmetres restants els vaig recórrer a peu, fins a arribar a l'església ermita. Al costat hi havia una masia i una altra casa. Vaig sentir el mugit d'una vaca i vaig cridar: Hi ha algú? Recordo que va sortir un pagès, en Joan de Valldaura, que molt amablement em va confirmar que era l'església de l'antic monestir de Santa Maria de Valldaura i em va anar ensenyant els seus voltants. Mentre feia el recorregut vaig pensar: Què feien un grup no gaire gran de dones allí, unes dotze o setze a tot estirar, set-cents cinquanta tres anys abans com a mínim?

Des del principi pensava que volia investigar i introduir-me a fer història de les dones. I va ser buscant documentació i temes que vaig veure que hi havia la possibilitat de consultar a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid la documentació pertanyent al monestir de Santa Maria de Valldaura, i no m'ho vaig pensar.

He de dir que la mateixa documentació, tan jurídica, em va fer repensar la decisió. Però la preparació bibliogràfica del tema i sobretot el fet de descobrir els segles XII i XIII, la riquesa espiritual, els canvis socials, les veus de les dones escriptores d'aquests segles, em van enamorar. Com diu Martín Alvira, citant G. Duby quan parla de la guerra, «La Europa de los siglos XI al XIII es un escenario especialmente adecuado para el análisis del fenómeno de la guerra desde múltiples puntos de

vista».² Potser per contraposició o complement, a mi em semblà també un escenari especialment adequat, quasi excepcional, per parlar de l'entorn espiritual i els seus moviments, i de les dones que hi van participar.

L'estudi té tres objectius que han generat tres parts ben diferenciades: el primer és la mirada i descripció de l'entorn espiritual de les dones als segles XI, XII, XIII i XIV, especialment, i la seva incorporació als nous moviments espirituals, en relació sobretot amb la vinculació al nou orde del Cister, creat l'any 1098. El segon objectiu i bàsic és l'anàlisi monogràfica de la comunitat i del monestir de monges de Santa Maria de Valldaura, la seva afiliació a l'orde del Cister, des de la seva fundació l'any 1241 fins a l'any 1399, amb la reconstrucció de la seva Col·lecció Diplomàtica, dos-cents trenta-un documents, la major part inèdits. El tercer objectiu és introduir el tema de la clausura i la llibertat de les dones en els monestirs femenins a partir del segle XIV, particularment en el Cister femení i Santa Maria de Valldaura en concret, seguint els camins, els fets, les amonestacions i els moments que visqueren des del primer terç del segle XIV, com reflecteix la documentació del monestir.

Així doncs, la primera part és una visió general, amb l'estudi de la incorporació de les dones a l'orde del Cister, els seus orígens i els passos més interessants i concrets, precedit d'una reflexió sobre l'excepcional, ric i canviant entorn espiritual que es visqué a l'Europa occidental als segles XI, XII i XIII, especialment encarnat en els nous moviments espirituals —beguines, càtars, valdesos, humils de Milà, les reformes monacals i els nous ordes monacals, entre d'altres—, així com la participació i la resposta de les dones medievals. S'estudien també les respostes de l'Església, l'entorn social i els conflictes que es van generar aquells anys.

Un segon pas l'he centrat i situat a escoltar les veus de les dones escriptores medievals, veus místiques i espirituals, veus observadores, veus de dones organitzadores, també, que ens ajuden a entendre com varen viure i crear aquests moviments espirituals i el seu entorn, i com hi van participar. Les veus d'Egèria, Duoda, Roswita, Hildegarda de Bingen, Hadewijch d'Anvers, Matilde de Magdeburg, Margarida Porete i Beatriu de Natzaret.

Un tercer pas en aquesta primera part ha estat abordar el moviment cenobític i monàstic, les petites comunitats de dones i els orígens de l'orde del Cister a finals del segle XI i la seva ràpida expansió, especialment el fet del monacat femení cistercenc. Per entendre aquesta participació important de les dones, he fet un recorregut, una anàlisi, dels passos precedents originats en molts casos en una vida eremítica i dels camins seguits cap a l'entroncament en les petites comunitats monàstiques, com un procés d'espiritualitat i canvi ja iniciat des de l'alta edat mitjana. S'estudia també el sistema de lligam, d'inserció, de vinculació de les dones a

2. Martín ALVIRA CABRER (2002), *12 de septiembre de 1213: El jueves de Muret*, Barcelona, Universitat de Barcelona, p. 27.

l'orde del Cister: el procés de filiació, el primer priorat i abadia, la relació i el funcionament amb les cases mare com a forma de govern i gestió i l'expansió i disseminació dels monestirs cistercencs femenins a Catalunya.

La segona part de l'estudi, l'he centrat en l'anàlisi monogràfica, com ja he dit, del monestir cistercenc femení de Santa Maria de Valldaura, des dels seus orígens, l'any 1241, fins al 1399. He consultat, buidat i analitzat el fons documental sobre el monestir de l'Arxiu Històric Nacional de Madrid (Secció Clergat, Fons de Santa Maria de Valldaura d'Olvan), un total de cent setanta documents. També he investigat altres arxius relacionats i propers al monestir, com ara l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell, el de Solsona i el de Vic, l'Arxiu Municipal de Manresa, l'Arxiu dels Frares Franciscans de Barcelona, l'Archivio Segreto Vaticano, l'Arxiu Diocesà de Barcelona i el de Tarragona, l'Arxiu Històric Comarcal d'Igualada i, especialment, l'Arxiu de la Corona d'Aragó com a font d'aportació bàsica i complementària a la del mateix monestir. He utilitzat també per a la Col·lecció Diplomàtica del monestir documents publicats en el *Cartulari de Poblet*, el *Liber Feodorum Maior* i algun altre. Un total de dos-cents documents, la major part inèdits, dels segles XII, XIII i XIV.

Un primer pas ha estat estudiar el context històric i geogràfic en què es va fundar el monestir, al Berguedà, en el primer terç del segle XIII; la reconstrucció de la fundació del monestir, els orígens de la comunitat ja existent i els anys previs a la filiació a l'orde del Cister, i els acords i els pactes entre l'orde, el bisbat d'Urgell i les famílies i dones nobles de la zona interessades en la filiació i fundació del monestir a l'orde del Cister.

Un altre pas ha estat destacar i descobrir les dones nobles fundadores i protectores del monestir i parlar-ne, seguit de l'estudi de la comunitat cenobítica: les abadeses i la vida de la comunitat monàstica, els càrrecs i el repartiment de les diferents tasques, fent una aproximació a les diferents fases que va viure el monestir.

La darrera fita en aquesta segona part ha estat l'estudi i l'anàlisi de la ruptura i divisió de la comunitat i del monestir a mitjan segle XIV. Un procés, una violència de poder i gènere, que durà uns disset anys, com ho explicita prou clar la documentació: una crisi i un conflicte que cal observar o considerar com a excepcionals, en els quals intervenen el bisbat d'Urgell, el metropolità de Tarragona, la vila de Berga i el mateix orde del Cister, i també indirectament el bisbat de Vic i els senyors de la baronia de la Portella i Pinós.

Conflicte que finalitza l'any 1342 amb la divisió de la comunitat i el seu patrimoni, i amb la fundació d'un nou monestir a la vila de Berga, Santa Maria de Montbenet, mentre que el monestir de Santa Maria de Valldaura continua a Olvan fins a l'any 1399, quan després d'anys de pobresa i pesta és traslladat a la ciutat de Manresa.

A aquest darrer apartat he afegit, a més, com un altre punt i motiu de fons per ajudar a entendre i a situar el monestir, un recorregut, un itinerari i una anàlisi de la

imposició creixent de la clausura en els monestirs femenins, especialment en els cistercencs, al llarg dels segles XIII i XIV per part dels diferents responsables i intervenors: el mateix orde del Cister mitjançant els capítols generals anuals, i el papat, en normativa i decretals, especialment de Bonifaci VIII. Hi afegim algunes respostes, protestes i llegendes, fins a arribar al Concili de Trento (1545-1563), quan s'imposa la clausura en tots els monestirs de monges.

La tercera part de l'estudi és una anàlisi del patrimoni del monestir: procés de formació, estructura i model d'explotació i gestió; les fases d'evolució i el repartiment geogràfic del patrimoni amb les dades més interessants, i també el lligam amb els llinatges més importants de la zona, els Portella, els Berga, els Cardona i també els Pinós i els Lluçà, i altres famílies més indirectes i de zones més allunyades. El monestir tingué béns patrimonials en terres al voltant del monestir: al Berguedà, al Ripollès, a Osona i, fins i tot, al Gironès i a la Garrotxa en alguns moments. Però el patrimoni més valorat era el situat a l'Anoia i la Segarra nord, terres de cultiu de cereals que donaren rendes importants. La divisió del monestir i el repartiment de patrimoni entre ambdós monestirs l'any 1342 donaren peu a dos capbreus on queda detallat i situat el nombre de masies, de pagesos i la seva situació i dependència, i de serveis i rendes que rebien i que hagueren de repartir-se amb el nou monestir.

Com a hipòtesis de treball em vaig plantejar els nou punts que relaciono a continuació:

1. Als segles XI, XII i XIII es manifesten i trobem en la societat de l'Europa occidental nous models de viure l'espiritualitat i el compromís personal. Models variats, diferents, més lliures, que enriqueixen l'Església, però que la porten a ordenar i fer controls i represàlies importants.

2. En aquests moviments espirituals, les dones hi participen molt directament. La documentació trobada fins avui ho manifesta clarament: escriptores que expresen les seves reflexions, sensacions, valoracions de vida i defensa del seu espai; d'altres que creen i imaginen noves formes de viure l'espiritualitat i el compromís social, com ara les beguines, o el moviment del Lliure Esperit, o les eremites, i d'altres que participen en l'organització de moviments espirituals, alguns considerats herètics, com ara els càtars. I encara d'altres que participen en la creació de fundacions monacals d'ordes nous o reformats, com ara l'orde del Cister.

3. La recuperació dels eremites al llarg dels segles IX, X i XI, i la recerca d'una sortida a partir dels segles XII i XIII, moltes vegades fou conduïda, voluntàriament o no, com un enllaç o continuació vers les petites comunitats d'ordes nous o reformats. El monestir de Santa Maria de Valldaura fou, com molts d'altres, una de les experiències de comunitat de dones eremites o beates nascut en aquest context.

4. La filiació de la comunitat de dones de Valldaura a l'orde del Cister fou conduïda potser per establir una frontera espiritual a la zona, quan ja l'Església i l'orde

prohibien noves filiacions i fundacions. Era, segurament, un punt estratègic que calia controlar enfront de nous ideals, i especialment enfront dels còtars.

5. Els monestirs femenins foren quasi sempre guiats per *domnas* nobles de la zona, que aportaven una certa independència, un espai concret per a elles i ajuda econòmica.

6. El monestir de Santa Maria de Valldaura gaudeix d'un patrimoni que sembla suficient per a les seves necessitats, però controla de manera molt indirecta la seva gestió. Això farà que, al llarg de la seva vida, estigui supeditat als fluxos i processos de canvis socials i de poder, feudals o no, de llinatges i d'ideologies que seran, entre d'altres, causa del seu deteriorament.

7. A finals del segle XIII, amb la *Decretal Periculoso*, de 1298, del papa Bonifaci VIII, s'inicia un camí vers la clausura en els monestirs femenins, que tindrà conseqüències importants en els segles XIV i XV. És el primer intent seriós vers la clausura en els monestirs de dones. Camí ja iniciat molts anys abans pel mateix orde del Cister i recollit en els seus capítols generals anuals.

8. A partir del primer quart del segle XIV, el monestir rep pressions i viu fets que provocaren conflictes importants en el si de la comunitat. Crisis entre bisbats i metropolità, entre poders territorials i els seus llinatges, que porten finalment a la divisió de la comunitat i del monestir.

9. Al llarg dels segles XV i XVI, i sobretot després del Concili de Trento, l'any 1563, molts monestirs cistercencs femenins a Catalunya es tancaren.

L'estudi i treball que he presentat i que configuren la tesi doctoral m'han fet descobrir l'entorn espiritual, l'escenari excepcional dels segles XII i XIII de manifestacions espirituals i religioses, que m'han servit de base per situar i entendre millor el monestir, que he tractat àmpliament. M'agradaria, però, destacar i comentar quatre aspectes que crec importants i explicatius del que va ser una possible història del monestir, tot i que encara hi ha punts foscos i que esperen un esforç més de recerca i estudi.

LA RELACIÓ ENTRE LA VIDA EREMITA I LES NOVES PETITES COMUNITATS MONÀSTIQUES, EN ESPECIAL L'ORDE DEL CISTER

La relació de la vida d'eremita, l'orde del Cister i les petites comunitats o cenobis monàstics a partir del segle XII em sembla un tema suggeridor, important i viu. La recuperació vers el segle X del model de vida eremita, de marxar de les ciutats i poblacions, de fugir cap als boscos i les muntanyes agrestes potser és sorprenent i causa estranyesa. M. José Arana³ comenta que l'estil de vida eremita potser mai no

3. María José ARANA (1997), «María Magdalena y las demás mujeres. La espiritualidad de la Magdalena vivida por las mujeres en la Edad Media», *Fe y teología en la historia*, estudis en honor del doctor Evangelista Vilanova, Abadia de Montserrat, p. 149-151.

es perdé; era un model cristià de vida al desert que, segons una llegenda, o no, Maria Magdalena seguí i fou intensament seguit a la Provença. El desert són ara els boscos i les muntanyes. Es crearen moltes petites agrupacions de dones, i d'homes i dones, que es constituïren, potser, a la manera de les *lauras* primitives, paraula grega utilitzada per designar *passatge* o bé *camí*. S'agrupaven per viure en grup una vida més ascètica, d'oració en comú, en zones aïllades. Les trobem sobretot al centre, a l'est i al sud de França, i també al nord de la Península i a Catalunya, uns anys més endavant. És un tema que encara està per estudiar amb més profunditat.

Probablement la unió del model de vida eremita amb el model de vida monacal, o la continuació que es va donar de l'un a l'altre en petites comunitats o cenobis, als segles XI i XII, és obra, essencialment, de líders com ara Robert de Molesmes, Robert d'Arbrissel i Norbert de Xanten, entre d'altres.

El procés seguit per Robert de Molesmes (1028-1111) o de Xampanya, fill d'una família noble de la zona que als quinze anys havia ingressat al monestir benedictí de Montier-la-Celle —prop de Troyes—, és prou expressiu i interessant per comprendre i situar els orígens i l'evolució de l'orde del Cister. L'any 1069, quan tenia quaranta-tres anys, fou elegit abat del monestir o abadia de Saint Michel de Tonerre i, dos anys després, vers el 1071, desencisat per la impossibilitat de redreçar l'observança dels monjos, voluntàriament se n'apartà i anà a viure al bosc de Collant, prop de Langres, on sembla que el grup d'eremites de Collant li demanà que els guiés. L'any 1074, tres anys després, transformà la *laura* de Collant en un monestir i es traslladaren a un alou cedit per uns parents seus situat al bosc de Molesmes, on fundà el monestir de Molesmes el 20 de desembre de 1075, i fou elegit abat. Però el monjo i abat benedictí, l'any 1098, quan tenia setanta anys, renuncià de nou al model i marxà als boscos de la Borgonya, a Cîteaux, amb un petit grup de monjos, per recuperar la vida d'eremita, més ascètica i senzilla. Fundaren Cîteaux, una reforma oficialment reconeguda l'any 1101 amb el nom de *Novum Monasterium*; ell, però, ja no hi era. Per mandat papal havia retornat dos anys abans a Molesmes, on morí l'any 1111, als vuitanta-tres anys. Robert era un líder místic carismàtic, fou seguit sempre per un gran nombre d'eremites, homes i dones, com ho fou també Robert d'Arbrissel els mateixos anys i en la mateixa zona, predicador itinerant i amb experiència eremita, que ben aviat es veié conduït, quasi forçat, a fundar l'any 1101 una comunitat mixta, el monestir de Fontevrault, a Aquitània.

Bernardette Barrière⁴ ha estudiat prou el fenomen i la situació dels eremites, i el seu creixement al Llenguadoc, i ha assenyalat el problema que representava resistir allí, el fet de cobrir les necessitats bàsiques i la difícil convivència de grups cada vegada més nombrosos. Davant d'aquesta difícil situació, l'autora insinua que hagueren de cercar possibles sortides: baixar a les valls amples per fer grups, comunitats més

4. Bernardette BARRIÈRE (1986), «Les abbayes issues de l'erémisme», *Les cisterciens de Languedoc (siècles XIII-XIV)*, *Cabiers de Fanjeaux* (Tolosa), núm. 21.

grans i estables. Així, molts líders eremites itinerants es veieren obligats a plantejar la creació de comunitats cenobítiues. Alguns buscaren solucions en els nous ordes monàstics emergents. Moltes sortides foren encaminades, doncs, per Robert d'Arbrissel; d'altres, per N. de Xanten, i moltes d'altres s'encaminaren vers l'orde del Cister. És el que B. Barrière anomena «la lenta però irreversible integració cistercenca».

La lenta integració cistercenca es fa a través de la demanda d'afiliació a l'orde. Afiliació que sovint tarda anys a ser reconeguda com una nova fundació dins l'orde, si bé s'estableix un vincle d'acollida. La filiació suposa, una vegada acceptada, enviar una abadessa i dues o tres monges d'un monestir cistercenc, prou preparades per fer la tasca de crear i conduir la nova comunitat. La filiació suposava, a més, pactar les condicions de l'espai i lloc destinats al monestir i tenir cobertes les necessitats bàsiques diàries de la comunitat.

La incorporació i el reconeixement de dones dins l'orde del Cister, la féu l'abat Esteve Harding l'any 1114, que cinc anys després de ser elegit abat fundà el priorat femení de monges Jully-les Nonnaines, destinat a les dones de l'entorn del monestir de Cîteaux. Sis anys després, el 1120, el mateix Esteve Harding fundà la primera abadia per a dones, el monestir de monges de Tart, situat a dotze quilòmetres de Cîteaux, d'on dependrà sempre. Ben aviat fou considerada casa mare d'altres filials que es fundaren o s'afiliaren. Tart podia celebrar capítols generals anuals. Consta documentat que l'any 1190 tenia divuit filials al Llenguadoc. Altres cases mare, filles de Tart, anys després també en celebraven, com ara el monestir de Tulebras (Navarra, fundat el 1145) i les seves set filials, entre les quals hi ha el monestir de Vallbona de les Monges, ja abans del 1187. El monestir de Vallbona fou casa mare dels monestirs següents: la Bovera, Bonrepòs, Sant Hilari, Pedregal, Valldonzella, Vallsanta i Valldaura. Això no obstant, el procés d'incorporació de dones a l'orde fou prou variat al llarg dels segles XII, XIII i XIV.

A Catalunya, molts monestirs cistercencs de monges dels segles XII i XIII tenien un origen eremita. Hem pogut constatar aquest origen eremita a Vallbona de les Monges i Pedregal, a la primera meitat del segle XII, i a la Bovera i Bonrepòs, a la segona meitat del segle XII. Vallverd apareix com una comunitat de devotes a mitjan segle XII, com ho era Valldonzella a final del segle XII. I pel que fa a Valldaura, l'any 1006 consta que hi havia una comunitat de dones. Aquestes petites comunitats o grups d'eremites devotes i beates passaren entre finals del segle XII i la primera meitat del XIII a l'orde del Cister: Vallverd, l'any 1172; Vallbona i Pedregal, el 1176; la Bovera, el 1195; Bonrepòs, el 1210; Valldonzella, el 1237; Vallsanta, el 1240, i Valldaura, el 1241. També sabem d'altres petites comunitats de dones, com ara la de Vimbodí, un beateri segurament dependent del monestir de Poblet, que ha estudiat Agustí Altisent;⁵ aquesta comunitat, que, com diu ell mateix, no tingué nom, ha es-

5. Agustí ALTISENT (1970), «Una comunitat femenina a Vimbodí dependent de Poblet», *I Col·loqui del Monaquisme Català* (Santes Creus, 1969), Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, vol. II.

tat documentada entre els anys 1198 i 1218, i devia estar destinada, molt probablement, a esposes i filles dels donants del monestir. Segurament hi ha més monestirs cistercencs femenins que tingueren un procés semblant, i creiem que això s'anirà evidenciant.

Malgrat els fets, l'any 1198 una butlla del papa Innocenci III (1198-1216) prohibí l'entrada de dones a l'orde. Però aquesta mesura no tingué efecte. El capítol general del Cister del 1220 votà una resolució que prohibia qualsevol nova incorporació de comunitats de dones. I el capítol de l'any 1228, en l'acord núm. 12, tornà a ordenar que no s'incorporessin més monestirs de dones, i en el núm. 13, ja més significatiu, prohibí que fos construïda o agregada a l'orde cap abadia nova de monges i que si se n'havia de fer alguna fos per manament del papa.⁶ A més, diu que no pot ser unida a l'orde si els edificis no són acabats, d'acord amb les normes, i si el convent no està suficientment dotat i les monges no observen clausura. Han de viure del seu treball, ja que no els és permès demanar almoïna.

La situació devia ser prou seriosa, perquè per fundar el monestir de Santa Maria de Valldaura, l'any 1241, fou necessari un permís del papa Gregori IX (1227-1241), com segurament ho fou per fundar Vallldonzella i Vallsanta. Finalment, el capítol general de l'any 1251 feia constar que l'orde obtenia del papa Innocenci IV (1243-1254) la llibertat d'ignorar futurs *breves papales*. El camí i les formes per acceptar dones a l'orde fou canviant i difícil a la vegada, especialment en aquests segles d'expansió de l'orde i de forta participació de les dones.

Michele Parisse⁷ creu que, poc temps després del reconeixement de Jully-les Nonnains, Bernat de Claravall es mostrava contrari a l'entrada de les dones a l'orde, posició, però, que de fet no pogué allargar gaire temps. Parisse conclou que, de fet, l'afiliació d'abadies de dones al Cister durant el segle XII fou merament teòrica, que fou al segle XIII quan van adoptar una forma oficial i els monjos hagueren d'ocupar-se efectivament de les monges, cosa que es traduï, ja a inici del segle, en la convocatòria de molts capítols generals.

Quins eren els passos i el procés vers la filiació d'una comunitat de dones eremites, devotes o beates a l'orde?

L'orde demanava un espai aïllat i suficient, amb casa, horts, cap d'aigua i mitjans per cobrir les necessitats de la comunitat. Enviava una monja ben preparada d'un altre monestir com a abadessa, acompanyada de dues o tres monges, per fer i guiar la comunitat de la nova fundació. L'espai havia de ser reconegut, avaluat per dos monjos representants de l'orde i aprovat pel capítol general, rebre la donació patrimonial i obtenir el permís del bisbat d'on dependria. Finalment, es nomenava

6. Josephus M. CANIVEZ (ed.) (1933-1941), *Statuta Capitulum Generalium Ordinis Cisterciensis ab anno 1116 ad annum 1786*, Lovaina, Bibliothèque de la Revue d'histoire ecclésiastique, vol. II (1934) i vol. III (1935).

7. Michel PARISSÉ (1983), *Les nonnes au Moyen Age*, Le Puy, p. 132.

una abadessa, es reconeixia la fundació del monestir i del convent, i es creava la comunitat de monges.

El monestir de Santa Maria de Valldaura, com el de Santa Maria de Valldonzella, tenien un espai i lloc inicial de característiques molt semblants: una petita església romànica i una masia al costat, en una vall boscosa; i molt a prop hi havia una font. Ambdues comunitats demanaren l'afiliació a l'orde vers l'any 1237: a Santa Maria de Valldonzella, situada a la serra de Collserola, ho féu el bisbe de Barcelona; a Santa Maria de Valldaura ho féu la noble Geralda de Portella, potser vers l'any 1231, però no fou reconeguda com a fundació fins a l'any 1241, quan rebé el permís del bisbe d'Urgell. La comunitat devia tenir unes dotze o setze monges, tal com manava l'orde.

Ambdós monestirs tenen una història en els primers anys també molt semblant. El monestir de Santa Maria de Valldonzella, l'any 1263, rebé del rei Jaume I la donació econòmica, i el clergue Arnau Alemany féu donació d'un terreny a les muralles de Barcelona per traslladar-hi el monestir i la comunitat. El motiu era que estava en una zona aïllada i perillosa. El trasllat es féu, i donà peu a una llegenda conservada per escrit, en què la marededéu del Cor del monestir desaparegué dues vegades i es va trobar a l'antiga ermita de Santa Margarida, des d'on, de nou, era retornada a Barcelona, diu la llegenda, fins que pogueren pactar les condicions econòmiques i el manteniment de la comunitat, que segurament no entengué el canvi i protestava. El monestir de Santa Maria de Valldaura havia rebut pocs anys abans, el 1257, també del rei Jaume I la donació de quatre masos situats prop de la vila de Berga, amb totes les seves pertinences i drets, per poder-hi traslladar la comunitat i fer un monestir, esgrimint com a causa «per estar prop d'un lloc indecent». El trasllat, però, no es féu. Sí que es féu, quasi cent anys després, el 1340, pràcticament emprant els mateixos motius i, a més, argumentant que no tenia clausura.

EL MONESTIR DE SANTA MARIA DE VALDAURA (1241-1399)

Els orígens del monestir de Santa Maria de Valldaura tenen encara punts foscos, difícils de resseguir. De la vertadera història i la vida quotidiana de la comunitat de les dones i del monestir, unes dotze o setze monges, la documentació en diu poc; podem tenir intuïcions i fer deduccions per comparació i semblança amb altres petites comunitats. Cercaven un estil de vida, un espai propi, tranquil i ordenat, de litúrgia entre cants, mística i espiritualitat, de treball i relació entre dones, qui sap des de quan.

Ernest Zaragoza, en el *Catàleg dels monestirs catalans*, dóna aquesta descripció sobre el monestir de Santa Maria de Valldaura:

El monestir de Santa Maria de Valldaura, monestir de cistercenques situat dins el terme d'Olvan i la parròquia de Sant Maurici (Berguedà, diòcesi de Solsona, abans d'Urgell). En

aquest lloc hi havia una comunitat femenina el 1006, però arran de l'edificació de la capella (1231) pels germans Bernat i Gerala de Portella, senyors del castell de la Portella, decidiren acceptar la regla benedictina. El 1237, amb llicència del papa Gregori IX, vingueren part de les monges del monestir de Santa Maria de la Bovera.⁸

Dades semblants donen els historiadors Sanç Capdevila, Antoni Pladevall i Joan Santamaria. Aquest darrer, fent referència a l'obra del pare Jaume Caresmar, *Monasteriologia*, afegeix:

Tal fou l'indret escollit pels germans Bernat i Gerala de Portella per a l'expansió de la seva religiositat, la qual fou emportada a crear-hi un monestir de monges del Cistell. I certament, a 12 calendes d'abril de 1231, davant el prior de Ripoll, dotaven l'església que havien determinat construir en el lloc anomenat El Favar d'Olvan. Amb data de 5 calendes d'octubre de l'any 1233 el bisbe d'Urgell, Ponç, atorgava llicències als germans Portella esmentats per alçar-hi un oratori, on ell i llur família poguessin complir els preceptes de l'Església, sense però retenció de drets sobre la construcció i sobre el monestir, cas d'ésser-hi aquest edificat. Alguns anys després les aspiracions dels germans Portella eren totalment satisfetes. Cap el 1240 una comunitat de monges bernardes lloava a Déu en les selvatanes soletats de El Favar d'Olvan, des d'aquesta hora, Santa Maria de Valldaura. El Papa Gregori IX, per rescripte del 7 de març del 1237, havia manat a l'abat del Cister que traslladés les monges de la Bovera (Segarra) a Vallsanta, i una part de les mateixes les implantés a Valldaura del Berguedà, per a constituir-hi el monestir demanat pels germans Portella. A 6 calendes de setembre del 1241, l'esmentat bisbe d'Urgell, d'acord amb son Capítol, deixava formalment constituït el monestir de Valldaura, facultant a madona Gerala de Portella i a totes les dames que desitgessin professar-hi l'Orde del Cistell la formació del mateix, amb autorització de posar-se i elegir-se abadesa, salvats en tot els drets del rector d'Olvan, no oposats a les concessions pontificies a la comunitat de Valldaura atorgades.⁹

Les dades generals d'alguna manera coincideixen, potser fins i tot massa. Això no obstant, hi ha dues dates bàsiques que cal destacar: l'any 1006 com a data d'inici d'una comunitat de dones lligada al monestir benedictí de Sant Pere de Portella, fundat tres anys abans, el 1003, i el període que va des de l'any 1231 fins al 1241, en què s'inicien les relacions i els lligams de filiació amb l'orde cistercenc, per tal de regular la comunitat de dones. Procés, d'altra banda, força normal i llarg en l'època, com hem vist.

La relació de la família Portella amb el monestir benedictí d'homes de Sant Pere de la Portella, i després amb el monestir cistercenc femení de Santa Maria de Valldaura, és evident i constant. Ells en foren els fundadors i protectors, i sempre els do-

8. E. ZARAGOZA I PASCUAL (1997), *Catàleg dels monestirs catalans*, Abadia de Montserrat, col·l. «Scripta et Documenta», núm. 55, p. 234.

9. Joan SANTAMARIA I ROVIRA (ed. 1986), *Memòries del monestir de Sant Pere de la Portella i de tot el seu abadiat i baronia* (Solsona, 1935), Solsona, p. 84-85.

naren suport. El 21 de setembre de 1035, tingué lloc la consagració de l'església del monestir de Sant Pere de la Portella, feta per l'arquebisbe de Narbona, Guifré, i els bisbes Ermengol d'Urgell, Guifré de Carcassona i Guilabert de Barcelona, i els seus fundadors i protectors, Doda, el seu fill Guifré i la seva esposa, Ermetrudis, segons consta en l'acta de la consagració. L'acta recull també algunes dades del monestir:

Jo Ermengol bisbe d'Urgell, amb l'arquebisbe de Narbona i els altres bisbes que hi estan d'acord, constitueixo que qualsevol home o dona que a l'esmentat cenobi de Sant Pere haurà vingut, o faci a la mateixa església o a altra obra, alguna ajuda en pa i vi, or i argent, o altres coses, permaneixi per sempre a la dreta de Jesucrist i se li concedeixi el perdó de tots els seus pecats [...].¹⁰

Volia dir això que indirectament es reconeixia l'existència d'una comunitat d'homes i dones, com diu Ernest Zaragoza? Creiem que sí.

Però en la documentació trobada del monestir de Santa Maria de Valldaura, no és fins al 8 de setembre de 1241 que el bisbe d'Urgell, Ponç de Vilamur, concedeix a Geralda de Portella i a totes les dones que volen rebre l'hàbit de monja dins l'orde del Cister llicència i potestat per construir un monestir i posar o elegir abadessa i convent de santes dones sota la regla cistercenca, en el lloc anomenat *Vallis Laura*, dins del deganat del Berguedà, al costat del monestir de la Portella, a la parròquia d'Olvan. Es diu que ha de ser construït en el termini de cinc anys. I es detallen els drets del bisbat sobre el monestir. Geralda de Portella promet al bisbe i als seus successors, per ella i per les futures monges, atendre totes les condicions exposades.

El permís del bisbat arribava quasi vuit mesos després de la donació feta per Bernat de Portella, el 18 de gener de 1241: Bernat «dóna a Déu, a la Beata Verge Maria i al monestir de Santa Maria de Valldaura i a vos domna Centella abadessa del lloc, el masoveria de Codina i als masovers amb tos els drets, pertinences i possessions en alou franc; i els drets i domini de l'honor dit el molí Adrover i llicència per construir un molí amb el seu cap d'aigua [...]».¹¹ La donació complia la demanda de l'orde del Cister perquè la comunitat de dones fos acollida com una filiació. A l'abadessa Centella ja no la trobarem més en la documentació. Segurament era l'abadessa de pacte en el moment de la filiació. Tanmateix, en la documentació del monestir, ja l'any 1218, hi consta la cessió de dos masos: el de Vallaura —lloc on s'ubicarà el monestir— i el de Tresserra, feta per Pere de Vallaura a la seva filla, amb el vistiplau de Bernat de Portella. Bernat, a més, ja abans de 1241, havia fet almenys una altra donació, segons consta en documents posteriors, per poder mantenir els preveres que havia establert.

10. Extret de CEBRIÀ BARAUT (1978), «Les actes de consagracions de l'església del bisbat d'Urgell (segles IX-XII)», *Urgel·lia* (la Seu d'Urgell), núm. 1, p. 118-121.

11. AHNM, Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, doc. núm. 37.

La comunitat monàstica la trobem ja formada el 18 de març de 1243, gestionant béns del monestir a la vila de Berga, amb una nova abadesa, Eldiarda d'Anglesola, juntament amb Geralda de Berga, signant al seu costat, i els noms i càrrecs del moment: Blanca, priora; Elisenda de Puig Alt, sagristana, i Agnès de Banyeres, cantora. S'havia acabat el procés de filiació i fundació del monestir.

El monestir tingué el suport, en aquests anys inicials i sempre, de la família Portella, i també el d'altres famílies nobles de la zona, com ara els Berga, els Cardona i, més endavant, els Lluçà i els Pinós; famílies nobles entrelligades per aliances matrimonials i interessos patrimonials i de veïnatge.

El monestir visqué un període inicial d'afiliació i fundació que situem entre 1241 i 1246, any en què rebé importants donacions i a partir del qual s'inicià un segon i llarg període d'expansió i consolidació, d'uns quaranta-quatre anys (1246-1290), que coincideix amb l'abadiat de Blanca de Berga, en què es continuaren rebent donacions importants i també alguna compra important, com ara el castell de Solanelles. Vers el 1290, s'entrà en un altre període d'instabilitat i crisi que acabà amb la divisió i separació de la comunitat i el monestir l'any 1338: la meitat de la comunitat es traslladà a la vila Berga per fundar un nou monestir, i la resta es quedà a Olvan. I un període final en què subsisteix en els anys de pobresa i pesta a Olvan, fins que és traslladat a la ciutat de Manresa l'any 1399.

Les domnas fundadores, protectores i guies del monestir de Santa Maria de Valldaura

La figura de dones nobles protectores i fundadores de comunitats monàstiques femenines és freqüent a l'edat mitjana; les trobem molt especialment a l'orde del Cister, en els segles XII i XIII. Els primers anys guiant i conduint la comunitat vers la fundació i la filiació monàstica, i, posteriorment, implicades sempre. A Catalunya en tenim força exemples: Berenguera de Cervera o d'Anglesola estigué al darrere i fou la conductora dels passos inicials vers la fundació del monestir de Santa Maria de Vallbona; Berenguera anà al monestir cistercenc de Tulebras (Navarra) per fer els pactes i recollir l'abadesa Oria i unes quantes monges. La comtessa Elvira d'Urgell fou la fundadora i conductora del monestir cistercenc de les Franqueses, i també del monestir de Vallverd, una comunitat de devotes, que ja l'any 1176 fou protegida per la comtessa Àuria d'Urgell, però no fou cistercenca fins al 1220, quan hi anaren monges de Vallbona de les Monges, sota el patrocini de la comtessa Elvira d'Urgell, fundadora també del monestir de Sant Hilari de Lleida. I Geralda de Portella, o Geralda de Berga, com consta en els documents, fou monja fundadora del monestir de Santa Maria de Valldaura. Protecció i guiatge que anà passant d'unes dones a altres dins uns mateixos llinatges.

Al monestir de Santa Maria de Valldaura trobem unes catorze *domnas* protectores: Geralda de Portella (o de Berga), Sibil·la de Berga i Blanca de Berga; Estefania de Lluçà i la seva filla Berenguera de Lluçà; Tomasa de Portella i les seves filles Mar-

quesa de Guàrdia i Esclermonda; Ermessenda de Cartellà i la seva germana Cecília de Cartellà; Marquesa de Portella, Constança de Portella i la seva germana Timbors de Portella. Totes oferiren part dels seus béns al monestir. Moltes hi foren monges, i una de cadascun d'aquests grups fou abadessa del monestir: Blanca de Berga, Marquesa de Guàrdia, Cecília de Cartellà i Constança de Portella. Berenguera de Lluçà en fou sagristana.

Geralda de Berga, monja fundadora

Geralda de Berga va formar part de la comunitat cistercenca i del monestir de Santa Maria de Valldaura des de l'inici. Consta ja en documents de l'any 1243, en operacions patrimonials del monestir com a monja, en les quals signa just al darrere de l'abadessa Eldiars d'Anglesola. En un darrer document, de l'11 d'octubre de 1246, consta com a monja fundadora, just quan Blanca de Berga signa ja com a nova abadessa del monestir.

La figura de Geralda de Berga queda sempre entre ombres. S'endevinen, s'intueixen, moltes coincidències amb Geralda de Portella. Mai no serà o constarà com a abadessa, sinó com a monja fundadora, o senzillament monja. Són Geralda de Berga i Geralda de Portella la mateixa persona? Les dades ens hi encaminen. Totes dues figuren senzillament com a monges, mai no seran abadesses ni tindran cap càrrec, tot i que ocupen un lloc, una autoritat, de primer ordre al monestir. Són coincidents en els anys, però no en els documents. Quan el document que les esmenta és del bisbat d'Urgell, consta el nom de Geralda de Portella, com és en el de l'any 1243, en què es dóna el permís per fer un monestir i convent, i també en el testament de Bernat de Portella, de 20 de juny de 1243, el qual fa importants deixes al monestir i a Geralda de Portella, monja del monestir. Després, el nom de Geralda de Portella desapareix, però tres mesos abans (març de 1243) apareix ja el nom de Geralda de Berga, monja del monestir, que signa, com hem vist, al costat de l'abadessa. L'historiador pare Jaume Pasqual¹² precisa que Bernat de Portella està casat amb Geralda de Berga, i fa constar tres fills: Raimon de Portella, Beatriu de Portella i Pere de Berga.

Qui era Geralda de Berga? Dues coses ens queden clares: consta com a monja fundadora, però no fou mai abadessa. Hem de suposar que ser «monja fundadora» implica fer els passos i les gestions necessaris per obtenir el reconeixement de la comunitat i la fundació del monestir, i aportar i rebre gran part de les donacions patrimonials que s'ofereixen al nou monestir. Geralda estigué al costat de l'abadessa formant part de la comunitat, fins a la seva mort, possiblement abans de 1248, en què ja devia ser gran. Potser feia anys que formava part de la comunitat de dones. La situació de Geralda és molt semblant al paper que tingué Berenguera d'Anglesola, vídua

12. Biblioteca de Catalunya (BC), mossèn Jaume PASQUAL, *Sacrae Antiquitatis Cathaloniae Monumenta*, manuscrit núm. 729.

de Guillem de Cervera, fundadora i protectora, com ja hem dit, del monestir de Santa Maria de Vallbona. Com diu Josep J. Piquer: «Berenguera ocupa un lloc sobresortint entre l'abadessa i el convent [...]. És la primera monja de condició noble que ingressa a Vallbona [...], emprèn les gestions fonamentals per a Vallbona, de fer incorporar el cenobi a l'orde del Cister en l'any 1176 [...], es traslladà a Tulebras, d'on porta Òria, destinada a governar l'abadia de Vallbona».¹³

L'any 1232, *domna* GERALDA de BERGA consta en un litigi i una sentència a favor seu, entre ella i Guillem de Peguera sobre el feu de Peguera. I l'any 1239 signa com a mare de Pere de BERGA la permuta que Pere de BERGA fa a l'orde de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem i a Raimon de LIRI, preceptor de les cases de Costoja i BERGA. Un mes després, GERALDA, conjuntament amb Sibilla de BERGA, concedeix i confirma els bescanvis fets per Pere de BERGA.

La comunitat del monestir de Santa Maria de Valldaura, la veiem configurada ja el 18 de març de 1243, amb la nova abadessa, Eldiars d'Anglesola, i amb els càrrecs de priora, sagristana i cantora. La petita comunitat cenobítica tenia el seu referent, la casa mare, al monestir de Santa Maria de Vallbona. Ho demostra la procedència d'aquesta nova abadessa, Eldiars d'Anglesola, que havia estat priora de Vallbona fins a l'any 1243. En serà abadessa tres anys, fins al 1246, any en què tornà a Vallbona, ara com a abadessa. La casa mare va ser escola espiritual, reconeguda com a *alma mater*, on es preparava les seves filials: les nenes, joves i monges joves selectes, diu J. J. Piquer.

Valldaura va anar ampliant els càrrecs de la comunitat. Així, l'any 1248, tenia, a més, el de sotspriora; el 1275, el de cellera i el d'hostalera, i el 1314, el d'infermera. Significativament, mantingué el càrrec de cantora i, a vegades, a més, el de sots-cantora.

Altres *domnas* protectores del monestir, com hem dit, foren Estefania de Lluçà, vídua de Pere de Lluçà, i la seva filla Berenguera de Lluçà. Ambdues monges encara no professes que deixaren al monestir possessions i drets. Estefania en el testament fet al moment de la seva mort diu que vol prendre hàbit i ser enterrada al cementiri del monestir. Berenguera de Lluçà, quinze dies després, fent constar que és monja encara no professa, deixa tots els seus drets d'hereva al monestir.

Un altre grup de dones són Tomasa de Portella, vídua de Raimon de Guàrdia, i les seves filles Marquesa de Guàrdia, abadessa del monestir entre 1300 i 1311, i Esclarmonda, vídua de Moneder, que feren donacions importants. I encara un altre grup de *domnas* protectores foren Cecília de Cartellà, abadessa entre 1315 i 1340, i la seva germana, Ermessenda Cartellà, vídua de Bernat d'Hug. Així com també Marquesa de Portella, vídua de Pinós, i Constança de Portella, abadessa entre 1340 i 1362.

13. JOSEP J. PIQUER I JOVER (1978), *L'abaciologi de Vallbona*, Publicacions de l'Arxiu Bibliogràfic de Santes Creus, p. 39.

Al monestir de Santa Maria de Valldaura, a part de l'abadessa inicial, Centella, receptora de la donació oficial, ens consta que hi hagué vuit abadesses: Eldiars d'Anglesola, Blanca de Berga, Marquesa de Guàrdia, Cecília de Cartellà, Constança de Portella, Esclarmonda Rechs, Sibilla de Prous i Beatriu.

CRISI, RUPTURA I DIVISIÓ DEL MONESTIR I DE LA COMUNITAT

El 18 de setembre de 1325, l'arquebisbe de Tarragona rebé un mandat del papa Joan XIII (1316-1334), des d'Avinyó, per tal que «l'estimada filla Constança de Portella, monja del monestir de Santa Maria de Valldaura es traslladi al monestir de Santa Maria de Vallbona, del mateix orde cistercenc, amb una monja escollida per ella»; s'argumenta, en primer lloc, la petició expressada per la mateixa Constança i, tot seguit, un motiu de pes molt utilitzat en aquells anys en els monestirs de monges: «donada la pobresa del monestir, i que allí amb major abundància podrà suportar amb decència. Per tot això manem, que sense greu càrrega pel monestir de Vallbona, sigui traslladada i rebuda i tractada en sincera caritat com a monges i germanes».¹⁴ Constança ja era priora de Santa Maria de Valldaura, potser des de 1323, i segur el 1324. Però sembla que no va marxar.

Els fets precedents mostren que la situació del monestir de Santa Maria de Valldaura havia canviat: des del 1315 hi consta una nova abadessa, Cecília de Cartellà, d'un llinatge procedent de la vall d'Hostoles a la Garrotxa, potser per renúncia de l'anterior abadessa Marquesa de Guàrdia, del llinatge dels Portella.

A partir d'aquest fet, el monestir i la vila de Berga inicien i preparen el trasllat del monestir. La documentació del monestir registra, a partir de l'any 1327, una sèrie d'actes, trobades i també conflictes entre l'orde del Cister, la vila de Berga, el bisbat d'Urgell i el patriarca de Tarragona, amb la família Portella de fons. I més endavant amb l'orde dels fra menors, quan aquests retornen a la vila de Berga amb el suport del rei, l'any 1330. L'anàlisi de la documentació ens va obrint camins per entendre-ho.

El conflicte: el monestir és en un lloc miserable i perillós per a la vida corporal i la salut de les ànimes i sense clausura

El 27 de febrer de 1327, un any i mig després del mandat papal a la priora Constança de Portella, se celebra a la capella de Sant Pere de la vila de Berga un acte prou significatiu: «El Consell i la Universitat de Berga, anhelant, i en tots els desigs que afecten, transferir el monestir de monges de Valldaura a la vila de Berga, en un lloc decent [...]».¹⁵ Els consellers i la universitat de Berga prometen a l'abadessa Cecí-

14. Archivio Segreto Vaticano, Avignó, R. A., 24; AHNM, Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, doc. núm. 147.

15. AHNM, Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, doc. núm. 149.

lia i al convent, en un document fet davant de notari, llicència i facultat per transferir el monestir a la vila de Berga «comprant un pati o pati de terra decent i suficient».

Poc després, el gener de 1328, els abats de Santes Creus i d'Escarp, que havien pujat a Berga obeint el mandat de l'abat general del Cister, presenten una carta d'aquest perquè es llegeixi públicament, on consta la petició verbal feta per l'abadessa Cecília, i es reconeix que «el monestir està en lloc miserable i perillós en la vida corporal i en la salut de les ànimes». ¹⁶ I per això són enviats, perquè, amb consens de la diòcesi i amb la plena facultat de l'orde, facin i ordenin per utilitat del monestir, atinent el que es decidí en el capítol general i la donació feta per la universitat de Berga del lloc rebut per a la fundació del nou monestir. El document detalla com ha de ser. S'observa que en la construcció hi pesen les noves normes sobre la clausura real als monestirs de monges, fetes pel papa Bonifaci VIII (1295-1303) i recollides en la *Decretal Periculso* de 1298. El nou monestir ha de tenir un espai de terra per fer clausura decent, amb parets i revestiments (dins i fora), capítol, dormitori, refectori i locutori, suficients i decents. Cases d'infermeria, hospici per a treballs de l'abadessa i per al visitador, tots dins la clausura, i l'hort i cementiri. De finestres, se n'havien de posar les necessàries, amb reixat espès i reixa de ferro. També s'havia de fer un cimbori i posar una campana.

Finalment, els dos abats fan constar que una vegada fets els requisits per al trasllat, vist el lloc on es pensa fer, i les al·legacions de la senyora Marquesa de Portella, esposa de Pere Fonollet, amb deliberació suficient, i comptant amb la potestat concedida pel senyor abat del Cister i el seu capítol general, determinen el trasllat urgent del monestir al lloc anomenat *des Palomers*, per ells destinat, i concedit pels pròcers de la universitat de Berga.

Fets els acords i pactes entre l'orde del Cister i la universitat de Berga, el procurador i ecònom de l'abadessa Cecília, Jaume Rotllan, nomenat el dia abans, inicià contactes amb el bisbe d'Urgell, Arnald. Els contactes i la resposta del bisbe, potser ja previstos com a difícils, motivaren el desplaçament del procurador al bisbat d'Urgell. Així, sis mesos després, entre els dies 2 i 7 de maig de 1328, tenia lloc a Puigcerdà, a la casa episcopal, la trobada, tal com recull l'acta. El procurador, el dia 2 de maig, en una operació efectiva i ben curiosa, segurament per impressionar i pressionar, presentà al bisbe, davant de notari i testimonis, una carta de Joan, patriarca de la Seu Alexandrina i ministre de l'Església de Tarragona. El patriarca manifesta al bisbe, com ja ho havien fet l'abadessa, l'abat del Cister i la comissió dels abats de Santes Creus i Escarp, la necessitat del monestir d'aconseguir «un lloc idoni i honest» per transferir-hi el monestir, que era el lloc anomenat *des Palomers*, al costat de la vila de Berga, i acusa el patriarca de negar-se a permetre aquest trasllat al·legant que la priora i algunes monges s'hi oposaven i havien presentat apel·lació; i li requereix que, per utilitat i per la pobresa del monestir, doni el seu consentiment al trasllat.

16. AHNM, Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, doc. núm. 151.

La situació era tensa i prou explicativa: part de la comunitat, la meitat, entre elles la priora Constança de Portella, es negava a fer el trasllat. Al darrere hi havia, a més, l'oposició del llinatge dels senyors fundadors del monestir, els Portella. Quatre dies després, el 6 de maig, el bisbe d'Urgell contestava la carta, reconeixent que és veritat que fou requerit a donar el seu consentiment al trasllat del monestir, que ho tractarà, però que està pendent d'estudi per part del procurador del noble Pere Fonollet i la seva muller Marquesa de Portella, hereus dels patrons i protectors de la institució del monestir i que fou exposat davant d'ell. I que la priora i algunes monges s'hi oposaven. Però el procurador respon que ha de donar el consentiment a pesar de l'apel·lació pendent de resoldre i de l'oposició de part de la comunitat, ja que està aprovat pel capítol general de l'orde i el Senat. Finalment, l'endemà, 7 de maig, el bisbe li replica que no admet aquesta protesta i que persevera en la resposta anterior.

Això no obstant, el 9 de gener de 1329, uns vuit mesos després, cinc homes, *draperius*, eren elegits còsols de la vila de Berga per fer una estimació i valoració econòmica del pati destinat a la construcció del monestir de Santa Maria de Valldaura a la vila de Berga: el pati incloïa un hort i un colomar, i una vinya i terra, amb un valor total de cinc mil sous.

Però el trasllat a la vila de Berga fou un procés llarg. Set anys després del primer compromís fet l'any 1327, encara es parlava de com havia de ser el monestir. Ara s'hi afegia el fet d'haver de compartir l'espai destinat al monestir amb els fra menors que havien retornat a Berga per interès del mateix rei. Aquest afer donà peu a nous conflictes.

Separació i divisió del monestir i la comunitat de Santa Maria de Valldaura

El monestir de Santa Maria de Valldaura es dividí, finalment, l'any 1338, amb el trasllat de la meitat de la comunitat a Berga, la qual prengué el nom de Santa Maria Magdalena de Montbenet. L'abadessa fou Cecília de Cartellà, que fins aquella data ho havia estat de Santa Maria de Valldaura. A partir d'aquell moment començà un altre conflicte: el repartiment del patrimoni monàstic, que durà fins al final del 1342. L'abadessa de Santa Maria de Valldaura, Constança de Portella, el 5 de setembre de 1342 es desplaçà al castell de Solanelles (l'Anoia) per fer un capbreu jurat dels pagesos, els masos i les rendes que tenia i rebia el monestir, i quinze dies després anà al castell de Sent Domí (Segarra) a fer-ne un altre. S'acabava una història, un conflicte, que havia durat disset anys.

El monestir i la comunitat monàstica de Santa Maria de Valldaura subsistiren a Olvan fins a l'any 1399, any en què, després d'anys difícils de fam i pesta, reberen una donació de Bartomeu Amargós, un espai gran i suficient per traslladar-se a la ciutat de Manresa. Com a motiu del trasllat es feia constar «degut a la indecència del monestir que fou construït en terra de baronies, i edificat en una vall agresta i

de gran solitud i poca i allunyada població, en temps de necessitat sense confessors idonis a qui confiar els pecats, i amb defectes de clausura, ja que l'església i dormitoris donen al carrer». ¹⁷ Són els mateixos arguments, ara més ampliat, que es varen utilitzar quan es preparava el primer trasllat del monestir a la vila de Berga l'any 1327. Jaume Sarret ¹⁸ ens afegeix una dada curiosa i explicativa: l'any 1338 Jaume Amargós, pare de Bartomeu Amargós, ja havia intentat fer el trasllat del monestir a la ciutat de Manresa, però les circumstàncies polítiques del moment no hi ajudaren.

El monestir estigué a Manresa fins a l'any 1460, data en què l'abat de Poblet proposà a l'abadessa, segurament Margarida de Ponsa, la seva renúncia a totes les pertinences i a tots els drets, els quals passarien als frares de Poblet. «L'abadessa objectà justícia contra dita renúncia; i intervenint els honorables Consellers de la ciutat i altres persones, es féu una concòrdia per la qual dita Abadessa devia fer la renúncia intimada, amb la condició que el monestir li havia de donar una certa quantitat per a mantenir-se durant tota sa vida.» ¹⁹ J. Sarret reproduïx l'escrit que els consellers ofesos llavors varen dirigir, el 23 de març de 1461, a l'abat de Poblet.

Un final monàstic ben explicatiu del que fou potser tota la seva història. El mateix orde del Cister feia renunciar l'abadessa del seu càrrec i drets, tancar la comunitat cenobítica, marxar en definitiva, sense ni tant sols preveure cobrir la seva subsistència i les necessitats bàsiques, almenys inicials. Ho va reclamar el Consell de la ciutat de Manresa, com a justícia i en compliment dels pactes. L'espai físic, la donació, passà a mans de la branca masculina de l'orde.

LA CLAUSURA: UNA VIOLÈNCIA DE PODER, DRET I GÈNERE

L'interès i el llarg procés del trasllat del monestir a la vila de Berga, i anys més tard a la ciutat de Manresa, en definitiva, a una zona més poblada, no tindria sentit si no parléssim de la clausura. L'argument que reiterativament es fa constar com a causa del trasllat, l'any 1327, és la necessitat del monestir de tenir clausura i el fet d'estar en un territori pobre i perillós per a la vida corporal i la salut de les ànimes; el de l'any 1398, com hem vist, és més dur.

El fet de la clausura es converteix en un tema clau en els monestirs cistercencs femenins. El mateix orde en els seus capítols generals anuals, ja al llarg de segle XIII, va creant normativa concreta. Normativa que trobà el seu suport en la mateixa Església. S'observa un procés d'enduriment i enclaustrament vers les monges, que durant els segles XIV i XV arribà al seu grau màxim. El punt d'inflexió fou a finals del se-

17. AHNM, Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, doc. núm. 203; Arxiu Municipal de Manresa (AMM), Col·lecció Diplomàtica del monestir de Santa Maria de Valldaura, doc. núm. 204.

18. Jaume SARRET I ARBÓS (1924), *Història religiosa de Manresa*, Manresa.

19. AMM, Llibre del Convent de Valldaura (manuscrit, segle XV).

gle XIII quan el papa Bonifaci VIII (1295-1303) féu l'any 1298 la *Decretal Periculoso*, primera normativa per establir la clausura en tots els monestirs femenins. El procés té un punt i final al segle XVI, quan en el Concili de Trento (1545-1563), en la darrera sessió XXV, en dos dies, es presenta, es debat i s'aprova el *Decretum de regularibus et monialibus*, amb la imposició de la clausura per a tots els monestirs femenins, recuperant en part el text de Bonifaci VIII.

La *Decretal Periculoso*, de 1298, porta a l'encapçalament: «Les monges tàcitament o expressament professes no poden sortir de la clausura del monestir ni altres entrar-hi si no intervé causa legítima i llicència del superior».

Les dificultats de viure i subsistir en aquells difícils anys de fam i pesta, juntament amb la pressió exercida quan es va imposar la clausura a tots els monestirs de dones a finals del segle XV i al llarg del segle XVI, feien impossible la seva existència. Així, entre els anys 1452 i 1474, desapareixen, es tanquen, els monestirs cistercencs de monges de Santa Maria de les Franqueses, Santa Maria de Bonrepòs, Santa Maria Magdalena de Montbenet, Sant Joan de Berga, Santa Maria de Valldaura de Manresa i Santa Maria de Verdú de Tragó. Finalment, l'any 1492, ho fan els dos monestirs cistercencs inicials: Santa Maria de Vallmaria i Sant Feliu de Cadins. I encara després del Concili de Trento (1563) es tanquen els monestirs de Santa Maria de Vallsanta, el del Pedregal i el de Sant Hilari de Lleida. A Catalunya només es mantingueren els de Santa Maria de Vallbona i Santa Maria de Valldonzella.

Abans, però, del Concili de Trento, els Reis Catòlics impulsaren la reforma de la vida religiosa femenina a Espanya, fent especial incidència en la clausura i la figura del visitador reformador i imposant-les. Així, l'any 1493, obtingueren la butlla papal *Exposuerunt nobis* i enviaren els visitadors reformadors als monestirs. A Aragó i Catalunya, però, hagueren d'afrontar una major oposició. Les abadesses de diferents monestirs de Barcelona (Caterina Boil, abadessa del monestir cistercenc de Santa Maria de Valldonzella; Constança de Peguera, abadessa del monestir benedictí de Sant Pere de les Puelles; Violant de Montcada, abadessa del monestir de clarisses de Pedralbes, i també Margarida Rajadell, del monestir de clarisses de Sant Antoni de Barcelona) s'hi oposaren i protestaren; ho consideraven una intrusió. Els fets posteriors mostren la duresa de la situació. Hem trobat un document de l'any 1480, del monestir de Santa Maria de Valldonzella, on apareix la figura del «Visitador reformador per a les monges de l'orde del Cister al principat de Cathalunya e regne de València».

Altres respostes foren visions i llegendes de les dones monges dels monestirs, algunes de les quals han estat recollides per Pere Serra Postius,²⁰ com ara la titulada *Mutación del monasterio de Nuestra Señora de Valldonzella*, on es descriu l'estratè-

20. Pere SERRA POSTIUS (segle XVIII), *Historia eclesiástica del principado de Cataluña, principalmente en lo que pertenece en gloria y obsequio de María Santísima*, manuscrits 186-197 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (BUB).

gia, a través de la llegenda, de com visqueren les monges cistercenques de Valldonzella el fet del seu trasllat obligat l'any 1269 a la ciutat de Barcelona, des del seu primitiu eremitori o beateri al bosc de Collserola, on vivien ja abans de 1202. La llegenda recull la desaparició de la marededéu del Cor del nou monestir a Barcelona, dues vegades, que era trobada cada vegada a l'ermita de Santa Margarida a Collserola. Fins que es pactaren les condicions de subsistència de la comunitat.

L'estudi que aquí acabo m'ha permès observar i posar de manifest processos de canvis socials i sobretot espirituals que un nombre força important de dones visqueren en els darrers segles de l'edat mitjana, especialment als segles XII, XIII i XIV. No és fàcil resumir en pocs paràgrafs les principals aportacions del treball, basat en documentació notarial de patrimoni, bàsicament, per poder reconstruir el context històric i visualitzar la vida quotidiana, especialment la de les dones, en comunitats monàstiques.

El dia a dia de la vida quotidiana i la relació d'aquelles primeres dones i d'altres que formaren la comunitat monàstica de Santa Maria de Valldaura no queden recollits en la documentació, i es fa difícil, a partir de pocs exemples, poder esbrinar i determinar què feien, què pensaven. Les dades quasi sempre són indirectes, molt semblants i comparables amb les d'altres petites comunitats monàstiques de dones. Ens ha quedat, però, el seu pensament, la seva experiència i la seva participació en l'expressió de la seva pròpia veu, l'escrita.

El monestir de Santa Maria de Valldaura, situat a la comarca del Berguedà, al terme d'Olvan, i tota la zona pirinenca degueren rebre una influència espiritual directa del Llenguadoc i Occitània, zones prou vives en aquells segles en matèria de moviments espirituals, als quals cal afegir, a més, els lligams entre els llinatges d'aquestes zones. El Berguedà era lloc i societat fronterers, plenament feudal, era camí de pas pirinenc i també refugi per a molts dels qui havien participat i participaven en moviments espirituals laics, com ara els càtars, considerats heretges. Es fa difícil entendre l'existència d'un monestir cistercenc femení allí, en aquells moments, si no és que tingués uns antecedents, un origen, que provinguessin d'una comunitat ja existent molt d'antuvi, que, ara, molts anys després, potser tenia la necessitat d'ordenar, regular i introduir-se en un orde monàstic. Necessitat que tenia segurament la mateixa Església per poder controlar aquest lloc de pas en què nous moviments espirituals tenien un camí fàcil i una presència forta. Potser per això, al Berguedà, als segles XI, XII i XIII, a més dels benedictins, hi coincidiren anys més tard els ordes dels templers, hospitalers, fra menors i el monestir cistercenc femení de Santa Maria de Valldaura, fundat a la primera meitat del segle XIII, després de la croada contra els càtars, i en el moment que desapareixia el monestir dels fra menors de Berga. Havien canviat les circumstàncies polítiques i religioses.

La història del monestir de Santa Maria de Valldaura és, doncs, com la de molts monestirs femenins d'aquells anys, la d'una petita comunitat cenobítica d'origen eremita o beateri, que com la major part de les seves homòlogues a causa de les li-

mitacions i normes de clausura imposades es veu abocada cap a un procés de tancament com feren molts monestirs de dones a Catalunya a finals del segle XIV i a mitjan segle XV. Procés de tancament que finalitzarà un segle després, l'any 1563, amb el Concili de Trento, quan s'imposa la clausura obligatòria a tots els monestirs de monges. Així varen desaparèixer, tancats entre 1452 i 1717 a Catalunya, catorze dels setze monestirs cistercencs de monges.